

M.F.AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN MİLLİ KİTABXANASINDA AVTOMATLAŞDIRILMA PROSESİ

Açar sözlər: *avtomatlaşdırılma, kitabxana, kitabxana-informasiya sistemləri, elektron informasiya, Azərbaycan Milli Kitabxanası*

Ключевые слова: *Азербайджан, библиотека, библиотечно-информационные системы, электронная информация, Национальная библиотека Азербайджана.*

Key words: *automation, library, library-information system, electronic information, National Library of Azerbaijan*

XX əsrin 90-cı illərində yaranmış tənəzzül, Sovet İttifaqının dağılması, müttəfiq respublikaların, o cümlədən Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi böyük bir şəbəkəyə malik olan kitabxanaların cəmiyyətdəki mövqeyini dəyişirdi. Azərbaycan ərazilərinin işğalı, respublikanın müharibəyə cəlb olunması, iqtisadi və sosial sahədəki problemlər kitabxanaları da çətinliklərlə qarşı-qarşıya qoydu.

1993-cü ildə Azərbaycan xalqının ümummillii lideri Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəlməsi, cəbhədə hərbi əməliyyatların dayanandırılması barədə atəşkəs haqqında razılaşmanın əldə edilməsi, sabitlik və iqtisadi inkişaf üçün zəmin yaratdı. Böyük iqtisadi layihələrin reallaşdırılması, bütün sahələrdə həyata keçirilən islahatlar öz uğurlu nəticəsini verdi. Respublikada iqtisadiyyat, elm, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə və digər sahələrdə canlanma başlandı.

Müasir şəraitdə kitabxanalar kommunikasiya vasitəsi kimi olduqca böyük rol oynamaqla cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesində çox əhəmiyyətli iş görürlər. Bəşəriyyətin tarixi inkişaf məhələlərində olduğu kimi, son onillikdə də informasiya, elmi-texniki və sosial tərəqqinin mühüm vasitələrindən biri olmuş, hazırda isə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ilə əlaqədar olaraq aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq yeni kitabxana-informasiya mühiti formalaşdırılmışdır. Bu dövrdə nəinki kitabxanalar, həm də bir sıra qurumlar informasiya emalı proseslərinə cəlb olunmuşdur. Cəmiyyətdə informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması xeyli dərəcədə genişlənmiş, yeni tipli informasiya

ya sistemləri yaradılmışdır və onların funksiyalarından asılı olaraq onları informasiya axtarışı, informasiya idarəetmə, hesablama, məlumatın işlənməsi, kitabxana-informasiya sistemləri və s. adlandırılmışdır (2).

Kitabxanaların fəaliyyətində ən böyük nailiyyətlərdən biri də bütün ənənəvi proseslərin elektronlaşdırılması (avtomatlaşdırılması) oldu, beləliklə də Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemləri (AKİS) və qərb ədəbiyyatında İnteqrallaşdırılmış Kitabxana Sistemi İKS (İLS-Integrated Library System) yaradıldı. Kitabxanada avtomatlaşdırma proseslərinin tətbiqi onların bütün fəaliyyət istiqamətlərini əhatə edir: dövrü nəşrlərə abunə yazılışı, sənədlərin komplektləşdirilməsi, işlənməsi, kataloqlaşdırılması, abonement və qiraət zallarında, oxucuların qeydiyyatı, ədəbiyyatın verilməsi və qaytarılması, kitabxanalararası abonement, ədəbiyyatın mühafizəsi, nadir nəşrlərin konservasiyası, xarici ölkələrlə ədəbiyyat mübadiləsinin təşkili və biblioqrafik fəaliyyətin ən mühüm istiqamətlərindən biri olan biblioqrafik informasiya xidməti və s. Bu gün dünyada çoxlu sayda Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-Informasiya Sistemləri (AKİS) mövcuddur VTLS, İRBİS, Millenium. Follet, Aleph, Ruslan və s. Lakin bu AKİS-lərin hamısı məbləğinə, təyinatına, istifadə edilmə məkanına, işçi yerlərinin sayına, İnternet şəbəkəsinə çıxma imkanına, tam mətnli informasiyaları əks etdirməsinə, davamlılığına, yeniləşmə tezliyinə, müxtəlif dildə olan informasiyaların daxil edilməsinə, yəni müxtəlif əlifbalarda yazmaq imkanına, müxtəlif məlumat bazalarının yaradılması və çoxaldılması sayına və s. inqredientlərə görə bir-birlərindən

fərqlənirlər. Azərbaycanda adı çəkilənlərdən İRBİS 64 (ИРБИС 64), VTLS (VTLS Inc.) sistemləri geniş tətbiq olunur (2)

Bütün bunları nəzərə alaraq İnteqrallaşdırılmış Kitabxana Sistemlərinin (İKS) və İnternet texnologiyalarının əsasında qurulmuş proqram texniki və texnoloji sistemlərin yeni növü kimi kitabxana İnternet kompleksləri yaradılmışdır. Kitabxana texnologiyalarına bütün imkan dairələrində inteqrasiya olunan İnternet texnologiyalarının reallaşdırılmasına kompleks yanaşma, mümkün səhvləri və vaxt sərfini azaltmağa, maliyyə və kadr ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməyə imkan verir (2).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 6 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planının 2.2 bölməsinə uyğun olaraq kitabxanaların informasiyalaşdırılması, kitabxana-bibliografya proseslərinin avtomatlaşdırılması işi həyata keçirilir. Bu istiqamətdə atılan addımlar kitabxanaların strukturuna və quruluşuna təsir etdi. Kitabxanalarda informasiya texnologiyalarının tətbiqini həyata keçirə biləcək şöbələrin və bölmələrin yaranmasına gətirib çıxardı. Beləliklə kitabxanalarda kitabxana-bibliografya proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbələri yaradıldı (4).

Azərbaycan kitabxanaları arasında kitabxanaların avtomatlaşdırılması sahəsində aparıcı müəssisələrdən biri də M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasıdır. Milli Kitabxanada dünyanın bir çox iri kitabxanalarında tətbiq olunan "VTLS-VIRTUA" (ABŞ) adlı AKİS vasitəsilə həyata keçirilən avtomatlaşdırma oxucu sorğularının virtual şəkildə ödənilməsinə və ödənilən arayışların tam şəkildə məlumat bazasında saxlanmasına şərait yaradır, onların təkrar istifadəsinə imkan verir. Bundan başqa, "VTLS" avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin tətbiqi kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat haqqında elektron kataloq vasitəsilə oxuculara operativ məlumat verilməsi məsələsini də həll edib. Son bir neçə il ərzində Milli Kitabxananın strukturu tamamilə yenidən qurulmuşdur. Mədəniyyət və

Turizm Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunan yeni strukturda müasir dövrün tələbləri ilə səsleşən bir sıra yeni şöbələr - «İnfrastrukturun təşkili və avtomatlaşdırma», «İnformasiya texnologiyaları və texnoloji inkişafı», «Elektron resursların yaradılması şöbəsi», «Diyarşünaslıq və analitik biblioqrafik resursların yaradılması», «Elektron kataloqun formalaşdırılması şöbəsi», «Elektron dissertasiya fondunun təşkili və ondan istifadə», «Biblioqrafik və elektron informasiya xidməti» şöbəsi» və bir sıra yeni bölmələr yaradılıb (5).

Milli kitabxananın avtomatlaşdırılmasının əsası 1998-1999-cu illərdə qoyulsa da, proses 2003-ci ildən sürətlənməyə başlayıb. Hazırda kitabxananın EK sistemi yeni ədəbiyyat, arxiv şöbəsində toplanmış və əks-xronoloji ardıcılıqla seçilən nəşrlər, kitab verilişi məntəqəsində oxucular tərəfindən qaytarılan və daha çox istifadə olunan sənəd kütləsi üzrə formalaşmış. Elektron kataloq AMK-in fondlarından təqdim olunan nəşrlərin aşağıdakı növlərinin maşınla oxunan biblioqrafik yazılarını özündə əks etdirir:

- Azərbaycan dilində olan nəşrlər;
- Rus dilində olan nəşrlər;
- Dissertasiya avtoreferatları;
- Not-musiqi nəşrləri;
- Kartoqrafiya nəşrləri;
- Elektron resurslar.

Azərbaycan Milli Kitabxanasının elektron kataloqunda yazılar MARC 21 formatında (AACR 2 biblioqrafik təsvir sistemi üzrə) işlənir (1).

Hazırda Azərbaycan Milli Kitabxanasında 280 min biblioqrafik yazı EK-ə daxil edilmişdir.

Azərbaycan Milli Kitabxanası öz tərəfdaşları ilə birlikdə avtomatlaşdırılmış sistemlərin öyrənilməsi və araşdırılması ilə məşğul olaraq, dünya standartlarına uyğun, beynəlxalq səviyyədə işləyəcək bir sistemin-VTLS Inc.(ABŞ) seçilməsinə qərar vermişdir. Bundan sonra kitabxana "Maşınla oxunan elektron kataloqun yaradılması" adlı layihə ilə 3 təşkilata Avrasiya fonduna, ACİYF-na "Soros" və İRTCL-ə müraciət edərək, layihənin maliyyə dəstəyini əldə edə bilmişdir. Layihə əsasında kitabxana tərəfindən otaqların ayrılıb təmir olunması, texniki avadanlığın və proqram təchizatının alınması, kadrların hazırlanması, milli ədəbiyyatın elektron kataloqunun yaradılması nəzərdə tutulmuşdur (3).

Layihənin ilk nəticəsi 2005-ci ilin yanvar ayından Azərbaycan Milli Kitabxanasında Elektron resurslarının yaradılması şöbəsi olmuşdur. Şöbə artıq müxtəlif funksional avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemi olan VTLS-a malikdir və elektron kataloqu da məhz VTLS proqramında MARC 21 formatında tərtib etməyə başlamışdır. Azərbaycan Milli Kitabxanası VTLS proqramının bütün modullarını almışdır. Hazırda sistemin Komplektləşdirmə, Kataloqlaşdırma, Oxucuların qeydiyyatı və axtarış modulu olan OPAC fəaliyyət göstərir və digər modulların fəaliyyətə başlanılmasına hazırlıq işləri görülür. Bu sistem vasitəsilə Azərbaycan Milli Kitabxanası elektron kataloqunun tərtibi, "elektron kitabxana"nın təşkili, oxucuların qeydiyyatı, kitab verilişi, kitab fondunun komplektləşdirilməsi, milli bibliografiyanın tərtibi işini həyata keçirir. VTLS oxuculara xidmətlə bağlı informasiya resurslarının yaradılması üçün kompleks sistem təqdim edir. Bu proqram artıq uzun müddətdir ki, müxtəlif ölkələrdə müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərərək özündə Oxucu-Kitabxana-İnformasiya sxemi üzrə yeni informasiya texnologiyalarının ən müasir elementlərini toplamışdır. Oxucuların kitabxananın elektron resurslarına uzaq məsafədən girişi korporativ şəbəkə vasitəsilə həyata keçirilir.

Milli kitabxanada tətbiq olunan VTLS EUROPE, S.L. nümayəndəliyinin VTLS VIRTUA-integrasiya edən kitabxana sistemi haqqında yuxarıda məlumat vermişdik. Qeyd edək ki, kitabxanada bu sistemin 43.6 versiyası tətbiq olunur. Sistem haqqında on-line olaraq bütün texniki məlumatı əldə etmək mümkündür. Bütün sistem beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş standartlar əsasında qurulmuşdur (MARC 21, open source) və istənilən halda genişləndirilməsi həyata keçirilə bilər.

Sistemin proqram təminatı ABŞ-ın VTLS tətbiq edən kitabxanalar üçün nəzərdə tutduğu proqramlardan ibarətdir:

-Virtua Client (kataloqlaşdırma, qeydiyyat, axtarış və digər.);

-İportal (web üzərindən axtarış);

-Profilər (Sistemin idarə olunması, bazanın idarə olunması).

Proqrama bütün avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri üçün ənənəvi olan yuxarıda sadaladığımız kataloqlaşdırma, oxu-

cu qeydiyyatı, elektron kitabxana, kitab verilişi, komplektləşdirmə modulları ilə yanaşı Milli bibliografiya, habelə respublikanın ən iri kitabxanalarının toplu kataloqunun yaradılması üçün xüsusi işlənmiş modullar da daxildir. Qeyd edək ki, sistemin proqram təminatının yeniləşməsi konfigurasiyalarının təminatı, təlimlər, texniki xidmət, məsləhət xarakterli görüşlər istehsalçı təkilat tərəfindən reallaşdırılır.

İlk növbədə kitabxananın məlumat aparatının elektron kataloq halına gətirilməsi və elektron kitabxananın yaradılması prosesləri sahəsində işlər sürətlə davam edir.

Hazırda Milli Kitabxana VTLS VIRTUA sisteminin 9 modulundan ibarət tam komplektinə malikdir və kitab fondunun komplektləşdirilməsi, kitabların işlənməsi, sistemləşdirilməsi, diyarşünaslıq, habelə milli bibliografiyanın tərtibi, kataloq kartoçkalarının çapı, dövrü mətbuatın analitik bazasının, qramplastinkaların və səs yazılarının elektron bazasının yaradılması işləri avtomatlaşdırılmış formatda həyata keçirilir. Kitabxanada 36 avtomatlaşdırılmış iş yeri (AİY) tətbiq edilir. Tərtib olunan bibliografik bazanın həcmi 85499 bb.t-dir. Sistemin interfeysi istifadəçilərə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim olunur. İnterfeysin bütün dillərdə tərcümə variantı kitabxananın əməkdaşlarının köməyi ilə istehsalçı şirkət tərəfindən aparılır. Elektron kataloqun və kitabxananın digər elektron resurslarının İnternet vasitəsilə istifadəsi təmin olunmuşdur. Kitabxananın daxilində isə istifadəçi terminalının sayı 15-dir ki, bu da bugünkü oxucu sayını nəzərə alırsa çox cüzdür (6).

Hazırda Azərbaycan kitabxanalarında milli kitabxana-informasiya sistemlərinin hər iki tərkib hissəsi-ənənəvi və elektron forması yanaşı inkişaf edir, gələcəkdə isə onların daha geniş miqyasda elektron formaya çevrilməsi labüddür. Hazırda informasiyanın elektron forması daha etibarlıdır və sənədləri kompakt qorumağa, yaymağa, onlardan istənilən formada istifadə etməyə imkan verir. Beləliklə, informasiyanın elektron formada təqdim edilməsi, elektron sənədlərin yaranması, elektron nəşrlərin meydana gəlməsi, müxtəlif elektron kolleksiyaların və elektron kitabxanaların artması günün tələbidir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov C. Kitabxana informasiya xidmətində elektron kataloq. Bakı: Proq res, 2012, 224 s.)
2. E.Ç.Məmmədov, “Azərbaycan kitabxanalarında informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin bəzi məsələləri”, Kitabşünaslıq və informasiya № 1 (4), 2011.
(http://www.anl.az/down/meqale/kitabxanashunasliq-informasiya/1_2011/90-97.pdf)
3. Əliyeva-Kəngərli A.İ. Müstəqilliyə gedən yol: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: bibliografik göstərici (1918-2009). Bakı: Elm, 2010, 388 s
4. Könül Əhmədova, “Kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması”, sabunchu.cls.az (<http://sabunchu.cls.az/document/20110>)
5. Tahirov K.M. M.F.Axundov adına Milli Kitabxana yeni əsrin başlanğıcında // “Xalq” qəz., 2008, 30 yanvar.)
6. Tahirov K.M. Axundov kitabxanası elektronlaşır: M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın direktoru ilə müsahibə //“Mərkəz” qəz., 2005, 12 avqust, S.12.).

Самир Аббасов

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННАЯ СИСТЕМА, ИСПОЛЬЗУЕМАЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА ИМЕНИ М.Ф.АХУНДОВА

РЕЗЮМЕ

В данной статье обсуждается внедрение информационно-коммуникационных технологий в азербайджанских библиотеках, и в частности рассматривается автоматизация библиотечно-информационных услуг в Азербайджане. Кроме того, в статье представлена информация об автоматизированной библиотечно-информационной системе «VTLS-VIRTUA», используемой в Национальной библиотеке Азербайджана.

Samir Abbasov

AUTOMATED LIBRARY-INFORMATION SYSTEM USED IN THE NATIONAL LIBRARY OF AZERBAIJAN NAMED AFTER M.F.AKHUNDOV

SUMMARY

The given article discusses the introduction of Information Communication Technologies in Azerbaijan libraries, and especially examines automation of library and information services in Azerbaijan. Additionally, the article gives information about «VTLS-VIRTUA» Automated Library-Information System used in the National Library of Azerbaijan.

Rəyçilər: tar.ü.fəl.dok.A.Naciqədirlı, tar.ü.fəl.dok.N.Babaxanova